

UDK 323.1 (497.16) "18"
Izvorni naučni rad

POLITIKA CRNOGORSKE DRŽAVE PREMA NEPRAVOSLAVNIM PODANICIMA POSLIJE 1878. GODINE

Živko M. Andrijašević,
Univerzitet Crne Gore, Podgorica
Crna Gora

Apstrakt: Ukazivanjem na glavna obilježja politike crnogorske vlasti prema nepravoslavnom stanovništvu tokom prvih godina njihovog života u sastavu Crne Gore, kao i ukazivanjem na neke probleme u odnosima između nepravoslavaca i crnogorske države prikazan je jedan dio stvarnosti novog doba, koje je započelo 1878. godine. U toj stvarnosti bilo je i pozitivnih i negativnih pojava, dobrih i loših primjera, uostalom kao što to biva u svakoj stvarnosti i u životu svakog pojedinca. Ali, politika i ideologija nemaju običaj da stvarnost predstavljaju onakvom kakva ona uistinu ili približno jeste, već onakvom kakva njima odgovara i kakva bi željeli da bude. Takvu sudbinu doživjela je i stvarnost međuvjerskih odnosa u Crnoj Gori poslije 1878. godine.

Ključne riječi: *Crna Gora, nepravoslavno stanovništvo*

Abstract: Hinting at the main characteristics of the politics of the Montenegrin government towards the non-orthodox population during the first years of their life within Montenegro, as well as pointing to certain problems in the relations between the non-orthodox population and the Montenegrin state, this paper portrays a part of a new age reality which started in 1878. This reality had both positive and negative instances, good and bad examples, as is the case with any reality and life of each individual. However, politics and ideology do not tend to present reality as it nearly or really is, but rather as it suits them and as they would prefer it to be. Such a destiny met the reality of interreligious relations in Montenegro after 1878.

Key words: *Montenegro, non-orthodox population*

Kada je pedesetih godina XIX vijeka napravljen plan teritorijalnog širenja Knjaževine Crne Gore, bilo je jasno da će njeni budući državljani biti i nepravoslavci koji žive u okolnim oblastima pod osmanskom vlašću. Crnogorska vlast smatrala je to neminovnošću, i ni tada ni kasnije, koliko se na osnovu izvora može utvrditi, nije planirala da muslimane i katolike protjera iz ovih oblasti, već je razmišljala o tome kako da ih učini lojalnim podanicima. Za katolike iz okolnih oblasti, koji su uglavnom bili albanskog etničkog porijekla, pretpostavljalo se da neće previše žaliti za Osmanskim carstvom, budući da su u Carstvu imali isti položaj kao i pravoslavci. Oni će, kako su smatrali na Cetinju, prihvatiti Crnu Goru kao svoju državu, ako im budu garantovana lična i imovinska prava, kao i sloboda vjeroispovijesti. Za crnogorsku državu to nije bilo teško da im obezbijedi, i da im garantuje veću sigurnost nego što su imali u nesređenom i haotičnom Osmanskom carstvu. I činjenica da su katolici iz susjednih crnogorskih oblasti uglavnom živjeli u plemenskim zajednicama učvršćivala je ubijedenost Cetinja da će s njim lako naći zajednički jezik. Višedecenijsku politiku cetinjskih vladara prema pravoslavnim plemenima iz okruženja, koja je bila prepoznatljiva po uzdizanju plemenskih prvaka i dijeljenju novca, oružja i odlikovanja, samo je trebalo primijeniti na katolička plemena.

Na Cetinju su bili optimisti i kada je riječ o pridobijanju muslimana iz okolnih oblasti. Smatralo se da je za većinu muslimana u crnogorskom okruženju, koji su kao hrišćani živjeli na ovom prostoru i prije dolaska Osmanskog carstva, najprirodnije da ovdje ostanu nakon što se granice Carstva pomjere prema Solunu. Oni su zasigurno znali i da po svom etničkom karakteru nijesu Turci, već Sloveni koji su primili islam, a da Turci jedino mogu biti na osnovu osjećanja pripadnosti Osmanskom carstvu. Kada Osmansko carstvo napusti ovaj prostor, oni će se naći pred dilemom: Da li da žive na svojoj zemlji, koja pripada Crnoj Gori, ili daleko od svog zavičaja, ali unutar granica svog Carstva? Oni muslimani koji odluče da ostanu na svojoj zemlji znali su da će im, prije ili kasnije, lojalnost novoj državi biti uslov opstanka.

Kada je rat protiv Osmanskog carstva završen, i definitivno utvrđena granica Crne Gore, crnogorska država dobila je nove nepravoslavne državljane. Tokom 1878. godine u sastavu crnogorske države najprije su se našle četiri oblasti sa nepravoslavnim stanovništvom: Bar sa okolinom, Šestani, Kolašinski i Nikšićki kraj. Dio muslimanskog stanovništva iz ovih oblasti odbio je da ostane pod crnogorskom vlašću i povukao se zajedno sa osmanskom vojskom. Gotovo cjelokupno muslimansko stanovništvo Kolašina otišlo je sa osmanskom vojskom, kao i najveći broj nikšićkih muslimana. Iako je crnogorska vlast garantovala nikšićkim i kolašinskim muslimanima imovinska i vjerska prava, većina se, ipak, odlučila na iseljavanje. Neki su otišli jer su pripadali vojničkom staležu, svjesni da oni sa takvim zanimanjem jedino mogu živjeti u Osmanskom carstvu. Jedan broj muslimana je zasigurno otišao zbog straha ili pritiska od crnogorske vlasti. U Kolašinskom kraju razlozi takvih pritisaka

bili su ponajviše politički (želja da se uklone iz pogranične oblasti) i ekonomski (želja da se zaposjednu njihova imanja). Ipak, mnogi koji su otišli učinili su to iz svoje dobre volje, noseći čak lijepe uspomene na taj rastanak.¹

Poslije iseljavanja dijela muslimanskog stanovništva iz Kolašina i Nikšića ukupno je u ovim četirima oblastima bilo oko 7.500 muslimana i katolika. Početkom 1879. godine u sastav Crne Gore ušla je i Podgorica sa okolinom (Zatrijebač), gdje je živjelo oko 4.500 muslimana i katolika, da bi krajem 1880. godine Crnoj Gori pripao i Ulcinj sa okolinom, gdje je, prema nekim izvorima, živjelo oko 4.000 nepravoslavaca, a prema drugim, dvostruko više. Ukupno je u novodobijenim oblastima, prema podacima koji nijesu sasvim pouzdani, živjelo 15.000-20.000 muslimana i katolika, a nešto više od 15.000 pravoslavaca. U odnosu na procijenjeni broj stanovnika Knjaževine Crne Gore osamdesetih godina XIX vijeka (170.000), nepravoslavni podanici činili su oko 15% crnogorske populacije. Na osnovu zvanične statistike iz 1898. godine, možemo zaključiti da u narednih dvadeset godina broj muslimana i katolika u Crnoj Gori nije znatnije porastao (12.500 muslimana i 5.500 katolika), ali se smanjio njihov udio u ukupnoj crnogorskoj populaciji, i iznosio je nešto manje od 10% (1898. godine Crna Gora ima 191.000 stanovnika).² Udio nepravoslavnog stanovništva u ukupnoj crnogorskoj populaciji značajno se smanjio samo desetak godina kasnije, kada je, na osnovu rezultata prvog zvaničnog popisa u Crnoj Gori, 1909. godine muslimana bilo 10.659, a 4.911 rimokatolika. U ukupnoj crnogorskoj populaciji, koja je tada imala oko 220.000 stanovnika, nepravoslavci su činili oko 8% stanovništva.³

Ulazak nepravoslavnog stanovništva u sastav Crne Gore crnogorska vlast nije dočekala nespremna, niti je bila zatečena spoznajom da nakon rata postaje viševerjska država. Živeći s ovom spoznajom više od dvije decenije, ona je već imala izgrađen program državne politike prema nepravoslavnom stanovništvu u novim oblastima. Osnovna opredjeljenja te politike jasno će se prepoznati u periodu od 1878. do 1880. godine, tokom kojeg traje proces uspostavljanja vlasti u novodobijenim oblastima sa nepravoslavnim stanovništvom.

---

¹ Jedan od izbjeglih nikšićkih muslimana – Šaćir efendija Pivodić septembra 1878. godine piše knjazu Nikoli: "...Znamo i čujemo i sada kako su moji nišići a osobito moja rodbina mirno izišli i oni koji su ostali kako zadovoljno i veselo žive. Zato vam odviše zafaljujemo i blagodarimo na vašu ljubav i junaštvo poštenja."; Š. Pivodić - knjazu Nikoli, 05. 09. 1878, Arhivsko-bibliotečko odjeljenje Državnog muzeja na Cetinju (ABO DMC), fond "Senatski spisi", 1877, br. 257.

² P. A. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*. (knj. IV) Cetinje: 2004, 174.

³ Statistika muhamedanskih i rimokatoličkih stanovnika – crnogorskih podanika, *Glas Crnogorca*, br. 7, 12. 2. 1911, 2.

Crnogorska politika prema nepravoslavcima susrela se najprije s mnogim iskustvima i problemima – ponekad zbog nepoznavanja mentaliteta svojih novih podanika, a ponekad zbog nerealnih ciljeva koje je u odnosu na njih postavila. Prvi utisci crnogorske vlasti o nepravoslavnom stanovništvu bili su različiti. Vojvoda Plamenac početkom 1878. godine izvještava iz tek oslobođenog Ulcinja da je “narod turski jedan dobar i pošten narod kao ikakvi kojega sam gledao; svaki je podložan vlasti i sudu i veliki grijeh bi bio da im se išta krivo učini”.⁴ Nasuprot njemu, barski upravitelj bio je nezadovoljan lokalnim stanovništvom, s kojim nije mogao na pravi način da saraduje: “A što me pitate za barane, barani su ništa, gotovo svi stoje kao vrana na dva koca, niukoga povjerenja imati ne mogu, ni u kakvu stvar ozbiljnu, zaludu se šnjima zbori...”⁵ On je imao probleme i s barskim katolicima oko pohađanja škole, jer većina katolika nije htjela da šalje djecu u crnogorsku školu.⁶ Nepoštovanje prema crnogorskoj vlasti pokazivao je i katolički sveštenik u Baru, koji se, kao i većina muslimana i katolika u ovim oblastima, nadao da će nova vlast biti privremena. Kasnije će, kada postane izvjesno da je crnogorska vlast u ovim oblastima trajna, i on, i mnogi drugi, iskazivati mnogo više lojalnosti.⁷

Politika crnogorske vlasti prema nepravoslavcima, a glavni joj je cilj bio da od nepravoslavaca napravi lojalne podanike, imala je prvih godina nakon Berlinskog kongresa tri osnovna obilježja: oblikovanje novih identitetskih i političkih uvjerenja nepravoslavnog stanovništva, posebno muslimana slovenskog porijekla; sticanje njihove naklonosti činjenjem raznih ustupaka i iskazivanjem blagonaklonog odnosa prema njihovoj vjeri, kao i stvaranje odanog glavarškog sloja od pripadnika ovih konfesija. Najprije je odlučeno da se stvaranje tog novog identiteta započne odlukom da muslimani u novodobijenim oblastima nose crnogorske kape.⁸ U Nikšiću, gdje su muslimani bili malobrojni, mnogi od njih prihvatili su ovu naredbu, iako su im neki zbog toga prigovarali.⁹ Nikšićki hodža je čak zabranio svojoj istovjernoj braći da sa

---

⁴ Državni arhiv Crne Gore (DACG), Vojna uprava, Vojvoda I. Plamenac - vojvodi M. Vrbici, 21. 3. 1878, f. 8, br. 1005.

⁵ DACG, Senat, Vojna uprava, f. 8, P. Jovičević - M. Vrbici, 26. 6. 1878, dokument bez broja.

⁶ DACG, Senat, Vojna uprava, f. 8, P. Jovičević - Senatu, 24. 10. 1878, br. 1132.

⁷ ABO DMC, fond “Nikola I”, 1878, Vojvoda M. Vrbica – knjazu Nikoli, 7. 12. 1878, br. 695.

⁸ DACG, MUD, f. 1, Kapetan M. Nikčević – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 2. 3. 1879, br. 343.

⁹ DACG, MUD, f. 1, Kapetan M. Nikčević – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 9. 3. 1879, br. 188; Marta 1879. godine Adem Zvizdić iz Nikšića obavještava knjaza Nikolu da je po njegovoj zapovijedi “natakao kapu crnogorsku”, iako ga nikšićki Turci zbog toga osuđuju. A. Zvizdić - knjazu Nikoli, 15. 3. 1879, ABO DMC, fond “Nikola I”, 1879, br. 23.

crnogorskim kapama ulaze u džamiju.¹⁰ Uticajni nikšićki muslimani prijetili su da će se sa svojim porodicama iseliti ukoliko budu primorani da nose kape, dok su neki naredbu o nošenju kapa tumačili kao pokušaj knjaza da ih pokrsti. Jedan muslimanski vjerski službenik je nikšićkim muslimanima govorio da se ne mogu zvati Turcima ukoliko stave na glavu crnogorsku kapu.¹¹ Otpora nošenju crnogorske kape bilo je i u Baru, gdje je veliki broj muslimana govorio da će se radije iseliti nego staviti na glavu crnogorsku kapu. Okružni kapetan u Baru tražio je saglasnost sa Cetinja da ih primora na nošenje kape. Za razliku od barskih muslimana, većina katolika pristala je da nosi crnogorsku kapu.¹²

Pokušaji nametanja obaveze muslimanima i katolicima slovenskog porijekla da nose crnogorske kape nijesu dali očekivani rezultat, posebno kada su u pitanju muslimani. Suočena s odlučnošću muslimana da se ovoj naredbi ne povinuju, čak i po cijenu iseljavanja, crnogorska vlast je morala odustati od svoje zamisli. Drugi pokušaj crnogorske vlasti da utiče ne samo na identitetsku nego posredno i na političku svijest svojih nepravoslavnih podanika bila je naredba da djeca islamske i katoličke vjeroispovijesti moraju pohađati državnu osnovnu školu. Ova naredba temeljila se na Zakonu o obaveznom školovanju u Knjaževini Crnoj Gori, koji je stupio na snagu januara 1879. godine. Prema odredbama ovog zakona, sva djeca školskog uzrasta morala su pohađati školu, a sve tri vjeroispovijesti bile su u školi ravnopravne. Član 5 ovog zakona predviđa da se sveštenstvo svake konfesije samostalno stara o izvođenju vjerske nastave.¹³ Naredba o obaveznom školovanju nije, razumije se, donesena zbog muslimana i katolika, ali su je mnogi od njih doživjeli - ne kao uobičajenu tekovinu uređene države, već kao atak na njihov identitet. Nesporno je da je bilo razloga i za takav osjećaj, jer škola, pored vaspitno-obrazovnog, ima i karakter institucije koja odgaja identitetsku i političku svijest.

Imajući u vidu značaj prosvjetnog sistema za oblikovanje svijesti, crnogorsko Školsko nadzorništvo je septembra 1880. godine poslalo Uputstvo svim upraviteljima osnovnih škola u Podgorici, Baru i Nikšiću, tj. u mjestima gdje su školsku populaciju činile sve tri vjeroispovijesti. Na početku Uputstva konstatuje se da su podanici crnogorske države nakon rata 1876-1878. postali i pripadnici rimokatoličke i

---

¹⁰ DACG, MUD, f. 1, Kapetan M. Nikčević – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 9. 3. 1879, br. 189.

¹¹ DACG, MUD, f. 1, Kapetan M. Nikčević – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 5. 3. 1879, br. 183.

¹² DACG, MUD, f. 4, Okružni kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 2. 5. 1879, br. 881.

¹³ *Glas Crnogorca*, br. 2, 20. 1. 1879, 1.

„muhamedanske“ vjeroispovijesti, kod kojih se vijekovima podsticala mržnja prema Crnogorcima i crnogorskoj državi. Oni su ubjeđivani i da je crnogorska država netrpeljiva prema svim pripadnicima drugih konfesija, a posebno prema „muhamedancima“. Naročito je ovakvo mišljenje izraženo kod starijeg naraštaja, tako da se pretpostavlja da se takva svijest kod ove grupacije inovjerskog stanovništva teško može promijeniti. Zbog toga se u Uputstvu iznosi mišljenje da je tu svijest moguće promijeniti kod mlađih naraštaja, i to posebno kod onog dijela koji je obuhvaćen obaveznim školovanjem. Uputstvom se navodi da zbog mogućeg nepovjerenja muslimana prema državnim školama treba roditeljima djece koja pohađaju školu objasniti da crnogorska škola nije vjerski zavod, da su crnogorski učitelji svjetovni činovnici, koji su obrazovani u mirskim školama, i da je crnogorska škola koncipirana kao opšta škola za sve tri vjere. Pored konstatacije da će državna vlast imati isti odnos prema svim konfesijama, navodi se da ni jedno vjersko učenje neće biti prisutno u školskim programima, jer se u ovim školama stiču opšta znanja i vještine, a ne znanja iz vjeronauke. Vjerski sadržaji, ako eventualno postoje u nekim školskim udžbenicima bit će zaobiđeni u nastavi, s tim što će se vjerski sadržaji posebno izučavati na časovima vjeronauke. U Uputstvu se, takođe, preporučuje školskim vlastima da nepravoslavnom stanovništvu objašnjavaju da Gospodar podjednako poštuje sve tri vjere, jer svaka vjera uči predanosti vladaru i oplemenjuje ljudsku dušu. Zato je Gospodaru, kaže se, stalo da mu se svi podanici, bez obzira koje vjere bili, podjednako religijski obrazuju, pa je za tu potrebu odredio da muslimansko vjersko vođstvo u novodobijenim oblastima između sebe izabere vjeroučitelje koji će podučavati muslimansku djecu, i to dva puta nedjeljno u prostorijama tamošnjih škola. Prosvjetne vlasti naređuju da pravoslavci ne smiju prisustvovati časovima vjeronauke kod muslimana, niti muslimani smiju prisustvovati kada se vjerska nastava izvodi kod pravoslavaca. Vjeroučitelj „muhamedanaca“ ne smije biti uznemiravan u toku nastave, a upravitelj škole ga smije posjetiti samo na njegov zahtjev. Upravitelj škole je dužan i da se prema svim konfesijama odnosi nepristrasno; on se ne smije miješati u vjerska pitanja, dok je, s druge strane, obavezan da o svakoj vjeri govori s poštovanjem. Upravitelj škole je dužan i da strogo kazni svaku uvredu ma čijeg vjerskog osjećanja i da u takvim prilikama ističe da je svaka vjera od Boga, te da je svaka vjera dobra ukoliko se čovjek vlada po pravilima koje ona propisuje. Upravitelji, kako se to određuje ovim Uputstvom, imaju zadatak i da kod svojih učenika razviju svijest o zajedništvu, da uspostave moralne veze između njih i da potenciraju njihovo eventualno krvno ili plemensko srodstvo. Ukratko, zadatak školskih vlasti je da rade na učvršćivanju svijesti o srodnosti po jeziku, slavnoj prošlosti i zajedničkoj sadašnjosti.¹⁴

---

¹⁴ Uputstvo, *Glas Crnogorca*, br. 44, 1. 11. 1880, 1-2.

U Nikšiću i Baru nepravoslavno stanovništvo je uglavnom prihvatilo obavezu da šalje djecu u državnu školu. U Nikšiću su muslimani istovremeno slali djecu i u mekteb i u državnu osnovnu školu, ne prepoznajući u naredbi o obaveznom školovanju pokušaj ugrožavanja svog identiteta.¹⁵ Slično je bilo i u Baru, gdje je državna osnovna škola čak imala naziv "Obšta srbska osnovna škola". Ovu školu pohađala su djeca sve tri konfesije, i prema izvještaju njenog učitelja, vladala je potpuna harmonija između njih, kao i između uprave škole i njihovih roditelja. Učitelj barske osnovne škole kaže da su prilikom proslave Savindana, zaštitnika srpskih škola, svi zajedno pjevali himnu svetom Savi. Naravno, učitelj naglašava da je prilikom predavanja o svetom Savi pazio da nekom riječju ne uvrijedi vjerska osjećanja muslimana i katolika.¹⁶

Za razliku od barskih i nikšićkih muslimana, muslimani u Podgorici masovno su odbijali da šalju djecu u državnu osnovnu školu. Protivljenje da djecu šalju u državnu osnovnu školu, oni su objašnjavali strahom da će u školi njihova djeca biti izložena vjerskom i nacionalnom preobraćanju. Većina podgoričkih muslimana izjavila je na zboru da će se radije iseliti iz Podgorice nego dopustiti da im djeca pohađaju državnu školu.¹⁷ Podgoričani su zahtijevali da im djeca, kao i do sada, pohađaju samo muslimansku vjersku školu, izjavljujući da će jedino pod tim uslovom ostati da žive u Crnoj Gori.¹⁸ Odbijanje podgoričkih muslimana da se povinuju naredbi prosvjetnih vlasti crnogorska vlast nije tumačila samo kao njihov strah od ugrožavanja vjerskog i nacionalnog identiteta, već je sumnjala da iza toga postoje i neki politički razlozi.¹⁹ No, čak i da oni to nijesu radili s političkim ciljem, neminovno je bilo da ovaj spor dobije politički karakter. Crnogorska vlast je znala da su podgorički muslimani održavali vezu sa osmanskim poslanikom na Cetinju, kao i s osmanskim vlastima u Skadru, a znala je i da su sve do kraja 1880. godine neki od njih vjerovali da će Podgorica biti vraćena Osmanskom carstvu, kao naknada za ustupanje Ulcinja Crnoj

---

¹⁵ DACG, MUD, f. 1, Kapetan M. Nikčević – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 5. 3. 1879, br. 183.

¹⁶ DACG, "Glavno školsko nadzorništvo (GŠN), f. 3, D. Brkanović – Glavnom školskom nadzorništvu, 16. 1. 1880, br. 11.

¹⁷ DACG, MUD, f. 16, K. Lainović- vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 6. 11. 1880, br. 3012.

¹⁸ DACG, MUD, f. 16, Kapetan D. Osmanagić- vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 3. 12. 1880, br. 3228.

¹⁹ DACG, MUD, f. 16, D. Brkanović- Glavnom školskom nadzorništvu, 7. 12. 1880, br. 3267; DACG, MUD, f. 16, D. Brkanović- Glavnom školskom nadzorništvu, 8. 12. 1880, br. 3270.

Gori.²⁰ Ali, za crnogorsku vlast ovaj spor je najveću štetu mogao napraviti ukoliko bi zbog njega došlo do masovnog iseljavanja muslimana iz Podgorice. Taj iseljenički val, koji bi bio obrazložen ugrožavanjem vjerskih sloboda, doveo bi Crnu Goru u nezgodnu političku situaciju, jer bi od velikih sila mogla biti optužena da ne poštuje odredbe Berlinskog ugovora, odnosno, da ugrožava prava muslimana u novodobijenim oblastima.²¹ Strahujući od tih političkih posljedica, crnogorska vlast postupa obazrivo i odustaje od dosljednog sprovođenja Zakona o obaveznom školovanju. Nedosljednosti u sprovođenju ovog zakona ona se zadugo neće moći osloboditi, jer je otpor podgoričkih muslimana slanju djece u osnovnu školu nastavljen u manjem obimu i kasnije. Mnogi su i dalje vjerovali da će crnogorska škola uticati na vjersku i identitetsku svijest njihove djece, a mnogi su odbijali da šalju djecu u školu smatrajući da im to donosi nepotrebnii trošak. Ali, i jedni i drugi su koristili isto opravdanje za nepovino vanje školskom zakonu – strah od vjerskog i nacionalnog preobraćanja. Da bi uklonila glavni razlog njihovog odbijanja, državna vlast se dosjetila da imenuje dvojicu podgoričkih muslimana za učitelje. To je, kako se pokazalo, bio dobar potez, jer je već prve godine njihovog službovanja znatno porastao broj muslimanske djece koja su upisana u školu.²² Ipak, veliki broj roditelja i dalje je odbijao da šalje djecu u školu. Taj problem postojao je i desetak godina nakon što je Podgorica ušla u sastav Crne Gore.²³

Podgorički muslimani odbijali su i da učestvuju u popisu stanovništva koji je sprovodilo Ministarstvo unutrašnjih djela, objašnjavajući da to čine zbog straha da će, ukoliko budu upisani u crnogorske podanike, zauvijek izgubiti pravo da se ise le iz Crne Gore. U želji da se ovaj spor riješi, knjaz Nikola je pozvao predstavnike podgoričkih muslimana na Cetinje i objasnio im da popis ne nameće takva ograničenja. Oni će se, kada to budu željeli, moći iseliti iz Crne Gore i odreći se crnogorskog državljanstva bez ikakvih posljedica.²⁴

---

²⁰ DACG, MUD, f. 16, K. Lainović - vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 8. 12. 1880, br. 3280; DACG, GŠN, f. 3, D. Brkanović - Glavnom školskom nadzorništvu, 18. 11. 1880, br. 170.

²¹ Verbalna nota osmanske vlade crnogorskom poslaniku u Carigradu, 6. 9. 1879, Dokumenta iz epohe kralja Nikole, Biblioteka Istorijskog instituta Crne Gore, f. 52.

²² DACG, GŠN, f. 7, B. Bracanović- Glavnom školskom nadzorništvu, 13. 8. 1884, br. 109.

²³ DACG, MPCP, Okružni kapetan Lazović – J. Pavloviću, ministru prosvjete i crkvenih poslova, 12. 10. 1888, br. 273.

²⁴ DACG, MUD, f. 9, Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – vojvodi Bećir-begu Osmanagiću, 19. 7. 1879, br. 2987.

Crnogorska država obazrivo je postupala i u drugim sporovima s muslimanima u novodobijenim oblastima, iako je njena represivna moć bila dovoljna da primora nove podanike na poslušnost. U tom vremenu, dok traje proces razgraničenja sa Osmanskim carstvom, i dok se očekuje primopredaja Ulcinja Crnoj Gori, najavljena za kraj 1880. godine, sukobi s muslimanskim stanovništvom mogli su crnogorskoj državi stvoriti ozbiljne međunarodne probleme i odložiti dobitke koje je očekivala. Nemogućnost da na miran način riješi sporove sa nepravoslavnim stanovništvom mogla je u tom trenutku nanijeti veliku političku štetu Crnoj Gori. Zbog toga je crnogorska vlast u ovim situacijama bila popustljiva, iako je time odlagala sprovođenje zakona i naredaba koje je donijela.²⁵ Istina, ponekad je razlog crnogorske popustljivosti ili čak odustajanja od donesene odluke bilo i saznanje da je odluka pogrešna. Jedna od takvih odluka bila je i ona o obavezi nepravoslavaca da služe vojni rok. Ovu odluku nevoljno su prihvatili muslimani iz Bara i Ulcinja, dok su podgorički muslimani odbijali da uzmu oružje.²⁶ Kada je odluka djelimično sprovedena u djelo, ruski poslanik na Cetinju je predložio da je bolje da muslimani plaćaju nizamiju (otkup od vojne službe), kao što to rade hrišćani u Osmanskom carstvu, nego da na silu uzimaju puške u ruke. Knjaz je ovaj prijedlog prihvatio i muslimani su poslije 1881. godine plaćali nizamiju.²⁷ Na dobrim ekonomskim razlozima temeljila se i odluka crnogorskih vlasti da se sa crnogorske pomorske zastave ukloni krst i umjesto njega stave knjaževi inicijali, iako je za slabije upućene izgledalo da je to urađeno kako se ne bi izazivala nelagoda kod ulcinjskih pomoraca. Crnogorski pomorski barjak, na kome je jedan od simbola bio i krst, svečano je predat ulcinjskim kapetanima, početkom marta 1881. godine. Muslimani koji su prisustvovali ovoj svečanosti pozdravili su barjak, ali su to uradili, kako se navodi u jednom izvještaju, bez naročite radosti.²⁸ Iako su barjak primili, većina ulcinjskih kapetana i brodovlasnika, koji su po vjeroispovijesti muslimani, odbijali su da na svojim brodovima istaknu ovaj barjak. Uviđajući da bi se neki brodovlasnici mogli odlučiti na iseljavanje, i to samo zbog obaveze da na svojim brodovima istaknu zastavu s krstom, upravitelj Ulcinja vojvoda Simo Popović predložio je da se sa zastave ukloni krst i umjesto nje-

---

²⁵ DACG, MUD, f. 15, Brigadir M. Vučinić – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 4. 11. 1880, br. 2866.

²⁶ DACG, MUD, f. 16, Brigadir M. Vučinić – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 5. 12. 1880, br. 3246; DACG, MUD, f. 27, Vojvoda M. Vrbica – V. Pejoviću, okružnom kapetanu u Baru, 1. 9. 1881, br. 2034.

²⁷ Vojvoda Simo Popović, *Memoari, Cetinje/Podgorica*, 1995, 572.

²⁸ DACG, MUD, f. 20, Vojvoda S. Popović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 8. 3. 1881, br. 402.

---

ga stave vladarevi inicijali. U pismu ministru unutrašnjih djela on objašnjava da bi zbog istrajavanja na ovoj odluci Crna Gora pretrpjela veliku ekonomsku štetu ukoliko bi izgubila svoju trgovačku flotu, a uklanjanjem vjerskog simbola sa zastave – spasila bi se tog gubitka i istovremeno dobila priznanje za toleranciju prema nepravoslavicima.²⁹ Knjaz je uvažio razloge vojvode Sima Popovića i odmah donio odluku o novom izgledu pomorske zastave. Na njoj više nije bilo krsta.³⁰

Popustljivost crnogorske vlasti prema ulcinjskim muslimanima (etničkim Albancima) pokazala se u još nekim situacijama. Poučena negativnim iskustvom iz Podgorice, kada je nepovinoavanje muslimana naredbi o obaveznom školovanju stvorilo politički problem, crnogorska vlast je u Ulcinju nastupala obazrivije. Odluka o obaveznom školovanju bila je odložena na neodređeno vrijeme, dok se ne utvrdi granica između Crne Gore i Osmanskog carstva i dok ne oslabi negodovanje domaćeg stanovništva zbog ulaska Ulcinja u sastav Crne Gore.³¹ Kasnije je donijeta naredba da muslimani koji ne žele da šalju djecu u školu plaćaju novčanu kaznu.³² Crnogorska vlast je bila taktična i kada je sredinom 1881. godine došlo do najave iseljavanja većeg broja ulcinjskih muslimana zbog uvođenja vojne obaveze. Stav najviše crnogorske vlasti, koji je upućen upravitelju Ulcinja, bio je: “Ni u jednom slučaju knjaževska vlada nemože želiti, i treba sve, koliko ugled i dostojanstvo vladino dopu-

---

²⁹ “O našem pomorskom barjaku valja vrlo ozbiljno razustit. Sa svijem je prirodno da je Turcima teško nosit krst više glave. Budemo li ih silovali na to Turaka i još nekoje dane će očekivati no da ih vrlo lako privolu na izseljene. Na protiv promjenimo li barjak, strani svijet odaće nam pohvalu što smo pravični prema religioznom osjećanju naših nehraja, a već ćemo sasvim zadobiti i svačiji upliv ispuniti. Mi možemo održavat krst na barjaku, a vjerujte da ćemo izgubiti onda ovo brodovlje kojeće bit bogato sredstvo naše trgovine i moćni raznosioci po širokom svijetu imena crnogorskoga. Ja sam juče razumio da Turskoj nije toliko stalo do raseljenja ulcinjana koliko do izseljenja kapetana i njihovija brodova pa danu onu stranu Bojane u San Đovani danuju novu pomorsku varoš i njih će naš krstaš barjak dići što ih inače nebi nikakva sila digla. U Ulcinj s brodovima mnogo znači, bez brodova ništa. Nemoj moga izgubit zbog prostog kaprica. Ja ću vam sjutra o ovome više pisati, za dužnost smatrah na brzu ruku ovoliko javit.”; Vojvoda S. Popović, upravitelj Ulcinja – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 1. 12. 1880, DACG, MUD, f. 16, br. 3219.

³⁰ Vidjeti: M. Jovičević, *Crnogorski državni i dinastički amblemi*. Cetinje: 2001, 135.

³¹ DACG, MUD, f. 16, Vojvoda S. Popović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 4. 12. 1880, br. 3237.

³² DACG, MPCP, f. 2, Vojvoda S. Popović – J. Pavloviću, ministru prosvjete i crkvenih djela, 20. 11. 1886, br. 297.

šta činjeti na osujećenje njihova izseljenja”.³³ Zbog toga je upravitelj Ulcinja pozvao muslimanske prvake i objasnio im da će vojnici koji se regrutuju u Ulcinju isključivo obavljati stražarsku službu u gradu i okolini. I za osnovnu školu, kada u Ulcinju bude otvorena, obećano im je da će biti pod njihovim nadzorom i da nijedno dijete neće biti poslato u školu bez odobrenja roditelja. Crnogorska vlast im je obećala, u vladarevo ime, i potpunu vjersku slobodu.³⁴

Crnogorska vlast je vodila računa i da ne izazove nezadovoljstvo katoličkog stanovništva, takođe zbog straha od političkih komplikacija koje bi njen spor sa katolicima mogao izazvati. U vrijeme dok je trajao proces razgraničenja Crne Gore i Osmanskog carstva na prostoru oko Bojane upravitelj Ulcinja predlaže da se obustavi popis vakufskih dobara, jer bi mnogi Albanci-katolici (Malisori) koji ovdje žive ostali bez vakufske zemlje koju godinama nezakonito koriste. Kad im se vakufska zemlja oduzme, pretpostavlja upravitelj Ulcinja, “izvjesno će svaki od njih dizati iz Crne Gore, no prije no digne, moglo bi nastati mlogo zbora oko toga i njihova vika (kao katolika) čuti se u Jevropi i učiniti tijekom opet vrlo neprijatne neprilike.” Zbog toga on predlaže da se popis vakufskih dobara odmah obustavi, sve dok se ne završi rad komisije za razgraničenje. Kada komisija završi svoj posao, onda treba najenergičnije sprovoditi odluke centralne vlasti, bez obzira kakav će stav o tome imati Malisori i da li će zbog toga iseliti iz Crne Gore.³⁵

Državnu politiku prema nepravoslavnom stanovništvu, koja je imala za cilj da ih što prije učini lojalnim podanicima, karakterisalo je i nastojanje da se privilegijama pridobiju njihovi najistaknutiji predstavnici. Davanje položaja u državnoj službi, titula i zvanja, iskazivanje posebnog uvažavanja ili davanje novca bili su najkonkretniji oblici tih privilegija. Već 1879. godine u novodobijenim oblastima sa većinskim nepravoslavnim stanovništvom formirana je struktura lokalne vlasti koja je u velikoj mjeri odražavala konfesionalnu strukturu. U Baru, Podgorici, Ulcinju i Nikšiću dio vlasti postali su nepravoslavci, a isti princip važio je i u seoskim naseljima. Tako je osamdesetih godina 19. vijeka kapetan Šestana bio Luc Pala Mardonović, kapetan

---

³³ DACG, MUD, f. 26, Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – vojvodi S. Popoviću, upravitelju Ulcinja, 20. 9. 1881, br. 73.

³⁴ ABO DMC, fond “Naknadno inventarisani razni spisi” (NIRS), f. 1, Vojvoda S. Popović, upravitelj Ulcinja – knjazu Nikoli, 4. 9. 1881.

³⁵ “A kad komisija pasa, onda ćemo imati našu stalnu granicu, bez zakonitosti nećemo onda morati nikakvih drugih obzira imati, i onda ćemo u red gospodu Malisore, koji su i meni teški koliko da jedva čekam uru, kad ću moći svom snagom položiti se na njih, da budu ili pravi podanici Gospodarevi, ili da ih nema u Crnu Goru.” DACG, MUD, f. 21, Vojvoda S. Popović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 2. 4. 1881, br. 635.

krajinski - Cano Lula Barjatarović, kapetan zubački - Petar Dumezić, mrkojevički - Alil Kaplanović, barski - Ivo Đokić, ulcinjski - Mehmed-beg.³⁶ Takođe, od pet članova podgoričkog načelstva 1880. godine trojica su bili ugledni muslimanski prvaci.³⁷ Prilikom izbora na dužnosti u lokalnoj vlasti podrazumijevala se lojalnost crnogorskoj državi i vladaru, i ako je taj uslov ispunjen, činovnici iz redova nepravoslavaca birani su na osnovu sposobnosti i moralnog ugleda. Ali naravno, onima koji su u lokalnim sredinama birali vlast nije ostavljena sloboda da sami određuju ko je naklonjen crnogorskoj državi ili ko je sposoban i pošten, već im je dostavljan spisak ljudi između kojih treba da izaberu.³⁸

Vlast je pretpostavljala da će pridobijanjem činovnika nekadašnjeg režima, plemenskih prvaka i vjerskog vodstva, uspjeti da utiče na stavove većine nepravoslavnog stanovništva tako što će ove ljude učiniti svojim propagandistima. Želja crnogorske vlasti da među nepravoslavnim stanovništvom ima privilegovane poslušnike podudarala se sa željom najistaknutijih predstavnika nepravoslavaca da imaju privilegije. Posebno je ta želja bila jaka kod većine onih koji su već imali neku vlast u vrijeme Osmanskog carstva. Između njih i nove vlasti lako je došlo do sporazuma. U službu crnogorske vlasti odmah su se stavili Bećir-beg i Derviš-beg Osmanagić iz Podgorice, koji su dobili visoka zvanja i titule, hadži Sali-efendija Gruža, koji je imenovan za muftiju crnogorskih muslimana, barski vikar Josif Kolović, Ahmet-beg Bušatlija u Ulcinj... i desetine drugih. Mnogi nepravoslavci dostavljali su izvještaje crnogorskim vlastima o držanju pojedinih ljudi iz njihove sredine, političkom raspoloženju i planovima, predlažući čiju bi lojalnost Crnoj Gori trebalo platiti. U prevelikoj borbi za milost nove vlasti dešavale su se i takve situacije da je, recimo, muftija hadži Sali ubjeđivao muslimane da prihvate pomorsku zastavu na kojoj se nalazi krst.³⁹ I barski vikar Kolović je, nakon kratkotrajnog odbijanja, prilježno počeo da saraduje s vlastima i da u javnim nastupima, kako se u jednom izvještaju navodi, iskazuje “osjećanja pravoga našega državljanina”.⁴⁰ Podilazeći vladaru, Kolović je izjavio da je Crna Gora – njegova domovina.⁴¹ Razumije se da je služenje novoj vlasti bilo i novčano nagrađeno, a neki od njih su, poput vikara Kolovića ili podgorič-

---

³⁶ Orlić, 1885, 26-27.

³⁷ DACG, MUD, f. 13, F. Petrović, sekretar Ministarstva unutrašnjih djela – vojvodi I. Plamencu, ministru vojnom, 13. 5. 1880, br. 1566.

³⁸ DACG, MUD, f. 3, Instrukcija kapetana barskog P. Jovičića, 8. 4. 1879, br. 560.

³⁹ DACG, MUD, f. 20, Vojvoda S. Popović – vojvodi M. Vrbici, 8. 3. 1881, br. 402.

⁴⁰ DACG, MUD, f. 9, V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, 28. 12. 1879, 1879, br. 2695.

⁴¹ ABO DMC, fond “Nikola I”, J. Kolović - knjazu Nikoli, 5. 4. 1879, 1879, br. 49/10.

---

kog hodže, imali tu čast da im lično knjaz, kao izraz velike vladarske milosti, odredi platu.⁴² Knjaz je posebno uvažavanje pokazivao i prema drugim uglednicima iz redova novih državljana-nepravoslavaca, posebno ako su pripadali čuvenim begovskim porodicama. Tako je na osnovu knjaževe naredbe crnogorska vlast u Podgorici dala kuću za smještaj Islam-bega Mušovića, koji se vratio iz izgnanstva, i odredila mu dnevnu pomoć u hrani.⁴³

Bilo je i situacija kada pridobijanje najuglednijih ljudi među nepravoslavicima nije išlo lako, iako su takve situacije bile rijetke. Tada bi crnogorska vlast započela da plete zlatnu mrežu oko nepopustljivog prvaka, i on bi za kratko vrijeme bio zarobljen. Ne bi ova mreža tako lako zarobljavala da su motivi za odbijanje saradnje uistinu bili politički. To pokazuje i slučaj Selim-bega, nekadašnjeg upravitelja Bara, koji je svoj negativan stav prema crnogorskoj vlasti isključivo temeljio na nezadovoljstvu zbog neučestvovanja u novoj upravi i uskraćenim приходima od imovine.⁴⁴ Barski kapetan Pejović izvještava ministra unutrašnjih djela da Selim-beg zbog ličnog nezadovoljstva podstiče barske muslimane na neposlušnost.⁴⁵ Ministar unutrašnjih djela vojvoda Mašo Vrbica naređuje barskom kapetanu da nijednim potezom ne izaziva nezadovoljstvo muslimana, a što se tiče Selim-bega, kapetanu preporučuje da upotrijebi “najprijateljskiju pulitiku” prema njemu. Ako to ne pomogne, kaže ministar unutrašnjih djela, onda će se upotrijebiti i druga sredstva, ali za sada je bitno da se pravilnim postupanjem stekne naklonost naroda i da se muslimani učine zadovoljnim. Između ostalog, ministar Vrbica objašnjava Pejoviću da je sada potrebno biti obazriv i taktičan prema muslimanima, jer treba da se izvrši razgraničenje s Tur-

---

⁴² DACG, MUD, f. 18, Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – kapetanu F. Lainoviću, 5. 9. 1880, br. 171; DACG, MUD, f. 18, V. Pejović, okružni kapetan u Baru – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 7. 12. 1880, br. 3259.

⁴³ DACG, MUD. f. 18, N. Matanović, ađutant knjaza Nikole – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 5. 9. 1880, br. 178.

⁴⁴ Vojvoda Simo Popović piše da je Selim-beg bio nezadovoljan jer mu nije bilo vraćeno vlasništvo nad ogromnim imanjem koje je imao. Knjaz je namjerno odugovlačio s vraćanjem imanja Selim-begu, pošto je želio da ono pripadne njemu. Ne bi li ga odvratio od ovog potraživanja, knjaz Nikola je Selim-begu redovno davao velike sume novca. Pored toga, vojvoda Simo Popović pretpostavlja da je Selim-beg bio nezadovoljan i zbog toga što nije postavljen za načelnika Barskog okruga, iako mu je knjaz obećao da će “biti u njega što je i u cara bio”. Vojvoda Simo Popović, *Memoari*. Cetinje/Podgorica: 1995, 727-745.

⁴⁵ DACG, MUD, f. 4, Kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, 2. 5. 1879, 1879, br. 881.

---

skom, a kada se taj posao završi, “ostaće vremena da se sa svakim učini čisti račun”.⁴⁶ Na Cetinju su ubrzo započeli da rade na pridobijanju Selim-bega. On je najprije imenovan u Okružni sud, a zatim mu je, bez znanja barskog kapetana, dozvoljeno da u Mrkojevićima rješava određene sporove i da naplaćuje kazne, iako on kao član Okružnog suda to nije imao pravo. Selim-begu se time željelo pokazati da on ima više vlasti nego što mu položaj koji ima obezbjeđuje, i da je njegov pretpostavljeni u Cetinju, a ne u Baru. Selim-begu se položaj u vlasti koji je dobio ubrzo učinio neodgovarajućim, zbog čega je krajem 1879. godine podnio ostavku na članstvo u Okružnom sudu.⁴⁷ Prije nego je podnio ostavku, Selim-beg je bio na Cetinju, gdje je pokušao da sazna nešto više o svojim izgledima da ubrzo postane predsjednik suda. Kada mu je na Cetinju na lijep način rečeno da je članstvo u Okružnom sudu najviše što može dobiti, Selim-beg se odlučio da se iz vlasti povuče. Povlačenjem iz vlasti Selim-beg se nije vratio pređašnjim političkim stavovima, već se sasvim posvetio brizi za očuvanje svoje ogromne imovine. Najviša državna vlast iskazala je svoju spremnost da mu u tom poslu uvijek pruži podršku.⁴⁸ Dobivši takve garancije, Selim-beg više nikada nije došao u iskušenje da bavi političkom agitacijom među barskim muslimanima. Očito je njegova pređašnja politička agitacija protiv crnogorske vlasti imala samo jedan cilj – da se takve garancije dobiju. Njegovi politički stavovi bili su samo sredstvo pritiska na novu vlast, a borba za odbranu vjere i nacije kojoj pripada samo je paravan za ostvarivanje ličnih interesa.

U namjeri da stekne povjerenje nepravoslavnog stanovništva i učini muslimane i katolike lojalnim podanicima, crnogorska vlast je posebno vodila računa o uvažavanju vjerskih osjećanja svojih nepravoslavnih podanika. Naročiti značaj imalo je pokazivanje vjerske tolerancije prema muslimanima, jer su pripadali nehrišćanskoj religiji, koju su crnogorski pravoslavci doživljavali izrazito neprijateljskom. Da bi i svojim novim podanicima pokazao da crnogorska država i njena vlast poštuju vjerske slobode, ali i da uvažavaju njihovu vjeroispovijest, knjaz je naredio da se u Baru pucanjem iz topova označi početak ramazanskog posta. Kratkim pismom on se obraća vojvodi Vrbici: “Mašo, daj naredbu topdžijama u Bar da prilikom ovoga Ramazana pale jutrom i večerom po jedan top koji će im navjestiti post i omrs ali reci im

---

⁴⁶ DACG, MUD, fascikla br. 4, Vojvoda M. Vrbica – kapetanu V. Pejoviću, 29. 5. 1879, 1879, br. 980.

⁴⁷ DACG, MUD, fascikla br. 5, Kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, 24. 12. 1879, 1879, br. 2664.

⁴⁸ DACG, MUD, f. 10, Selim-beg Barski – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 24. 1. 1880, br. 193; DACG, MUD, f. 26, V. Pejović, okružni kapetan u Baru – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 4. 9. 1881, br. 1909.

---

da to čine uredno i na vrijeme kojemu ovi odža odredi”.⁴⁹ Način na koji je ramazan obilježen u Baru crnogorski ministar unutrašnjih djela preporučio je i za Podgoricu, smatrajući da u Podgorici ova naredba ima još veći politički efekat, jer je u gradu prisutna komisija za razgraničenje.⁵⁰ Crnogorska vlast je udovoljavala i molbama muslimana da im ustupi barut, kako bi pucanjem obilježili dolazak ramazanskog praznika. Kada su to zatražili predstavnici plemena Mrkojevića iz okoline Bara, ministar unutrašnjih djela je naredio da im se ustupi baruta koliko im treba, a vojnom komandantu barske oblasti je poručio da ne šteti obećanja i komplimente, samo da ih odobrovolji: “S Mrkojevićima najljepše postupaj, barjaktaru i kapetanu pogladi koliko više možeš i reci da će oni biti prvi ljudi kod knjaza na taj kraj...”⁵¹

Crnogorska vlast nagovještavala je i potpuno uvažavanje vjerskih sloboda katoličkog stanovništva. Knjaz Nikola je u jednom pismu Karlu Potenu, arcibiskupu skadarskom i barskom, naveo da će slobodu koju su Crnogorci izvojevali podjednako uživati i državljani katoličke vjeroispovijesti, kao i da će njihova vjerska prava biti predmetom knjaževe najveće brige. Katolici u Crnoj Gori uživat će i njegovu vladalačku ljubav i pravičnost, baš kao i pravoslavci.⁵² Da bi dao dokaza o svojoj naklonosti prema katoličkoj crkvi, knjaz Nikola je, recimo, naredio da prilikom posjete Karla Potena Baru zvone zvona i na pravoslavnim crkvama, a da dvije čete vojnika oda ju počast arcibiskupu.⁵³ Razumije se da su ovo bili simbolički gestovi, koji su trebali da ukažu i na karakter crnogorske vjerske politike u budućnosti.

Za crnogorsku politiku prema nepravoslavcima može se reći da je nakon nekoliko godina rezultirala potpunim uspjehom: poslije 1881. godine svedeni su na najmanju mjeru nesporazumi između nepravoslavnih podanika i nove vlasti, i od tada lojalnost nepravoslavaca crnogorskoj državi postaje dominantna odlika njihovog odnosa prema njoj. Potrebno je bilo nekoliko godina da crnogorska politika prema muslimanima i katolicima dobije umjerenija i realnija opredjeljenja, ali je isto toliko bilo potrebno da i oni shvate kako je neminovno da crnogorsku državu prihvate i da se povinuju njenim zakonima. Na umjereniji i realniji smjer crnogorske politike prema nepravoslavcima svakako je uticalo njihovo odlučno nepristajanje na neke odluke crnogorske vlasti, dok je na drugačiji odnos muslimana i katolika prema Crnoj

---

⁴⁹ DACG, MUD, f. 5, Knjaz Nikola – vojvodi M. Vrbici, 26. 7. 1879, 1879, br. 1591.

⁵⁰ DACG, MUD, f. 6, Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – vojvodi I. Plamencu, upravitelju Podgorice, nema datuma, br. 1761.

⁵¹ DACG, MUD, f. 6, Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – vojvodi M. Đuroviću, 3. 8. 1879, br. 1760.

⁵² Knjaz Nikola - arcibiskupu Karlu Potenu, *Glas Crnogorca*, br. 1, 4. 1. 1879, 4.

⁵³ *Glas Crnogorca*, br. 15, 28. 4. 1879, 3.

Gori uticala spoznaja da se predašnje stanje vratiti neće i da ih nijedna susjedna država neće podržavati u otporu zakonitom poretku. Kada su i jedni i drugi postali svjesni tih realnosti, počeo je da se stvara u Crnoj Gori stabilan i tolerantan međukonfesionalni ambijent. Nesuglasice i sukobi nepravoslavnih podanika i crnogorske vlasti bili su poslije ovog perioda najčešće izazivani uobičajenim razlozima koji dovede do nesporazuma između vlasti i njenih podanika, a ne razlozima koji imaju veze s konfesionalnom pripadnošću podanika. Ni u jednoj crnogorskoj oblasti gdje su živjeli muslimani i katolici uglavnom nijesu imali sukobe s vlašću kao vjerska grupa-cija, već kao pojedinci čija je konfesionalna pripadnost najčešće bila nevažna za nastanak i rješavanje tog spora.

I crnogorska država i njeni nepravoslavni podanici imali su interes da međukonfesionalnih sporova nema – država političkih, nepravoslavci egzistencijalnih. Crnogorska država željela je da svojom tolerantnom vjerskom politikom ostvari unutrašnju stabilnost i da dobije ugled zemlje zakonitosti i slobode, kako bi u nekom budućem širenju teritorije, takođe na okolne oblasti gdje žive nepravoslavci, oslabila oštricu njihova otpora. Pored ovog razloga državne politike, postojao je još jedan: stvoriti mit o knjazu Nikoli kao o najpravednijem i najtolerantnijem balkanskom vladaru. Naravno da su i crnogorski nepravoslavci imali svoje razloge za podaničke manifestacije vjernosti državi i vladaru. Najvažniji razlog je želja da kao neznatna vjerska skupina u crnogorskoj državi proizvedu što više dobre volje prema sebi i tako olakšaju i osiguraju sebi opstanak na prostoru gdje vijekovima žive. Vođeni ovim realnim interesima, i jedni i drugi su na početku zajedničkog života bili spremni i da odglume ulogu koja se od njih očekuje: vlast toleranciju, nepravoslavci odanost. Tako se počeo ostvarivati glavni cilj crnogorske politike prema nepravoslavcima – dobijanje lojalnih podanika. To je bila težnja o kojoj govori i jedan od glavnih kreatora te politike – vojvoda Mašo Vrbica: “Ja bih doista rad bio da u njih pronikne svijest privrženosti k’ našem Gospodaru, pa da ostanu njegovi podajnici na svojim kućama u mirnom životu...”⁵⁴

Ako je postojala dobra volja crnogorske države da se muslimani i katolici koji žive u Crnoj Gori učine lojalnim podanicima, njeno opredjeljenje da se izbjegli nepravoslavci vrte na svoja ognjišta nije sasvim bilo postojano i iskreno. Iako je knjaz Nikola javno pozvao iseljene muslimane da se vrte u svoje domove, obećavajući im sva lična, imovinska i vjerska prava, država je u najvećoj tajnosti otkupljivala njihova imanja, ne bi li time uklonila najvažniji razlog zbog koga bi se vraćali.⁵⁵ Na osno-

---

⁵⁴ DACG, MUD, f. 17, Vojvoda S. M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – vojvodi M. Miljanovu, 9. 12. 1880, br. 3490.

⁵⁵ ABO DMC, NIRS, f. 2, Proglas iseljenim crnogorskim muslimanima, 13. 7. 1881.

---

vu pisma vojvode Đura Cerovića, saznajemo da je on po nalogu knjaza i Državnog savjeta upućen u Nikšić da za račun države tajno otkupljuje zemlju od iseljenih muslimana.⁵⁶ Prema svjedočenju jednog od saradnika vojvode Cerovića u ovome poslu, tajno otkupljivanje imanja iseljenih muslimana trajalo je više od deset mjeseci.⁵⁷ Ovakvim akcijama, koje su sprovedene u svim oblastima gdje su postojala imanja iseljenih muslimana, prekidane su one životne veze između iseljenih muslimana i prostora na kome su nekada živjeli. Tako je najveći dio iseljenih muslimana, i pored obećanja crnogorske vlasti o garantovanju svih prava i sloboda ukoliko se vrate u svoje domove, odlučio da ostane u Osmanskom carstvu.

U želji da obezbijedi potpunu vjersku slobodu za sve svoje podanike, posebno nepravoslavce, ali i da ostvari kontrolu nad njihovim vjerskim životom, crnogorska država je odmah poslije 1878. godine započela rad na ustanovljenju njihovih vjerskih institucija. Za muslimanske vjerske službenike ubrzo nakon završetka rata (1878) imenovan je vrhovni vjerski poglavar, čija je službena titula bila – “muftija crnogorski”.⁵⁸ Crnogorski muftija biran je uz saglasnost osmanske vlade i crnogorskog vladara. Primaio je platu iz crnogorske državne kase.⁵⁹ Poslije donošenja Ustava 1905. godine crnogorskog muftiju samostalno je imenovao crnogorski vladar na prijedlog ministra prosvjete i crkvenih poslova.⁶⁰ Ustavom je bilo predviđeno i da muftija ima mjesto virilnog poslanika u Narodnoj skupštini, što je nametalo obavezu i da vrhovni poglavar crnogorskih muslimana bude državljanin Crne Gore.⁶¹ Pored muftije, u Crnoj Gori je nedugo poslije 1878. godine bilo 46 muslimanskih duhovnika, raspoređenih po svim mjestima gdje žive muslimani.⁶² U Podgorici je bilo jedanaest muslimanskih duhovnika, i to četiri imama, četiri mujezina i trojica hodža, a najviše muslimanskih vjerskih službenika bilo je u Ulcinju - dvadeset. Prema zva-

---

⁵⁶ DACG, fond “Državni savjet” (DS), f. 1, Vojvoda\Cerović – Državnom savjetu, 10. 9. 1882, br. 6/1882.

⁵⁷ DACG, DS, f. 1, Mijušković – Državnom savjetu, 20. 4. 1884, br. 3/1884.

⁵⁸ DACG, MUD, f. 21, Vojvoda S. Popović – vojvodi M. Vrbici, 2. 4. 1881, br. 635.

⁵⁹ DACG, MPCP, f. 1, Muftija crnogorski Adži Saljih – Ministarstvu prosvjete i crkvenih djela, 15. 10. 1885, br. 45.

⁶⁰ DACG, MPCP, f. 82, Ukaz kralja Nikole o imenovanju muftije crnogorskih muslimana, 20. 6. 1912, br. 1487.

⁶¹ DACG, MPCP, f. 85, Muftija M. Karađuzović – Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova, 15. 9. 1912, br. 2365.

⁶² Muhamedansko duhovenstvo, Grlica, 1889, 40-41.

---

ničnoj statistici, u Crnoj Gori je bilo 36 džamija, u kojima je službovalo 36 hodža.⁶³ Muslimanski duhovnici imali su sve do početka 20. vijeka status crnogorskih državnih činovnika, da bi poslije uvođenja ustavnosti, taj status imali samo muftija i kadije.⁶⁴ Krajem 1910. godine muftija crnogorskih muslimana Mustafa Hilmića započeo je proceduru kod nadležnog ministarstva da se i nižim vjerskim službenicima daje plata iz državne kase. Crnogorski muftija je objašnjavao kako je muslimanima preveliki teret da plaćaju prizemlje koji se odnosio na vjerske službenike i još državni porez.⁶⁵ U pitanju su bile plate za 36 hodža (koliko je bilo i džamija u Crnoj Gori). Početkom 1912. godine Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova odlučilo je da svih 36 muslimanskih vjerskih službenika primaju platu iz državne kase.⁶⁶ Muslimansko vjersko vodstvo bilo je podređeno Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova i preko ovog ministarstva isplaćivana im je godišnja plata.⁶⁷ Pored obavljanja vjerskih dužnosti, muslimanskom vjerskom vodstvu bilo je zakonom dozvoljeno da otvara vjerske škole i da u njima izvodi nastavu.⁶⁸

Crnogorska država je u sporazumu sa Svetom Stolicom 1886. godine ustanovila i vrhovnu vjersku instituciju za stanovništvo katoličke vjeroispovijesti. Sklapanjem Konkordata između Crne Gore i Svete Stolice, Barska nadbiskupija, koja je od 1867. bila sjedinjena sa Skadarskom biskupijom, ponovo je uspostavljena kao samostalna vjerska institucija. Pod njenom duhovnom jurisdikcijom našli su se svi katolici koji žive na teritoriji Knjaževine Crne Gore. Konkordatom je zagarantovana sloboda ispovijedanja katoličke vjere u Crnoj Gori, a barski nadbiskup dobio je potpunu slobodu u obavljanju crkvenih poslova i upravljanju dijacezom. Barska nadbiskupija je ovim ugovorom podređena direktno Svetoj Stolici, koja imenuje barskog nadbiskupa, uz saglasnost crnogorske vlade. Barski nadbiskup polagao je zakletvu vjernosti crnogorskom vladaru, a iz državnog budžeta bila mu je određena godišnja plata. Ta-

---

⁶³ DACG, MPCG, f. 66, M. Hilmi, muftija crnogorski – P. Vučkoviću, ministru prosvjete i crkvenih poslova, br. 2642; DACG, MPCP, f. 64, Spisak bogomolja (džamija) u Kraljevini Crnoj Gori, 2263.

⁶⁴ Vidjeti: Zapisnik sa sjednice Državnog savjeta od 05. oktobra 1913, Obrazloženje rješenja po molbi muftije Karađuzovića; *Državni savjet Knjaževine /Kraljevine/ Crne Gore 1879-1915* (Dokumenta). (priredili B. Kovačević i Ž. M. Andrijašević) Cetinje: 2001, 640-641.

⁶⁵ Muftija crnogorski – P. Vučkoviću, ministru prosvjete, 20. 11. 1910, f. 66, br. 155.

⁶⁶ DACG, MPCP, f. 80, P. Vučković, ministar prosvjete – Glavnom državnom računovodstvu, 6. 3. 1912, br. 787.

⁶⁷ DACG, MPCP, br. 422, Spisak činovnika Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova, 5. 2. 1884, Isto, br. 1022 za 1890. Isto, br. 97, za 1900.

⁶⁸ DACG, GŠN, f. 26, L. Jović – M. Šlakoviću, 22. 1. 1896, br. 72.

kođe, Konkordatom je crnogorska vlada dobila pravo da utiče na uređenje parohija i imenovanja parohijskih sveštenika i vjeroučitelja.⁶⁹ Za prvog nadbiskupa obnovljene Barske nadbiskupije imenovan je Šimun Milinović, koji je na toj dužnosti bio do svoje smrti 1910. godine. Prema statistici iz 1888. godine, Barska nadbiskupija imala je, zajedno sa nadbiskupom, trinaest duhovnih lica. Od njih trinaest iz Dalmacije su bila trojica, iz Italije četvorica, iz Skadra trojica, iz Šušanja dvojica i iz Boke Kotorske jedan.⁷⁰ Već početkom naredne godine zbog smrti župnika bile su upražnjene dvije župe, što je za Nadbiskupiju bio veliki problem.⁷¹ Sam nadbiskup se krajem 1889. godine žali da mora dovođiti iz Skadra sveštenike da obavljaju vjerske obrede u pograničnim župama.⁷² Pored ovih problema, postojala je i materijalna oskudica, budući da su isplate iz državne blagajne ponekad neobjašnjivo kasnile.⁷³

***

Ukazivanjem na glavna obilježja politike crnogorske vlasti prema nepravoslavnim stanovništvu tokom prvih godina njihovog života u sastavu Crne Gore, kao i ukazivanjem na neke probleme u odnosima između nepravoslavaca i crnogorske države prikazan je jedan dio stvarnosti novog doba, koje je započelo 1878. godine. U toj stvarnosti bilo je i pozitivnih i negativnih pojava, dobrih i loših primjera, uostalom kao što to biva u svakoj stvarnosti i u životu svakog pojedinca. Ali, politika i ideologija nemaju običaj da stvarnost predstavljaju onakvom kakva ona uistinu ili približno jeste, već onakvom kakva njima odgovara i kakva bi željeli da bude. Takvu sudbinu doživjela je i stvarnost međuvjerskih odnosa u Crnoj Gori poslije 1878. godine ■

---

⁶⁹ *Glas Crnogorca*, br. 45, 21. 10. 1886, 1-2. R. Dragičević, Ugovor Svete Stolice s Knjaževinom Crnom Gorom 1886. godine. *Zapisi*, knj. XXIV, sv. 1, 1940, 21-23.

⁷⁰ DACG, MPCP, Imenik svećenika rimokatoličke Barske Prabiskupije god. 1888, br. 284.

⁷¹ DACG, MPCP, Nadbiskup Milinović – J. Pavloviću, ministru prosvjete i crkvenih poslova, 12/24. 4. 1889, br. 88.

⁷² DACG, MPCP, Nadbiskup Milinović – J. Pavloviću, ministru prosvjete i crkvenih poslova, 5/17. 12. 1889, br. 237.

⁷³ DACG, MPCP, Nadbiskup Milinović – J. Pavloviću, ministru prosvjete i crkvenih poslova, 4/22. 10. 1888, br. 245.

THE POLITICS OF THE MONTENEGRIN STATE TOWARDS
ITS NON-ORTHODOX SUBJECTS AFTER 1878

Summary

Hinting at the main characteristics of the politics of the Montenegrin government towards the non-orthodox population during the first years of their life within Montenegro, as well as pointing to certain problems in the relations between the non-orthodox population and the Montenegrin state, this paper portrays a part of a new age reality which started in 1878. This reality had both positive and negative instances, good and bad examples, as is the case with any reality and life of each individual. However, politics and ideology do not tend to present reality as it nearly or really is, but rather as it suits them and as they would prefer it to be. Such a destiny met the reality of interreligious relations in Montenegro after 1878 ■